Stelian DUMISTRĂCEL, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi

ETIMOLOGIA UNITĂȚILOR FRAZEOLOGICE ÎN DICȚIONARELE LIMBII ROMÂNE

1. Introducere

Precizăm faptul că, în textul de față, folosim termenul *etimologie* (într-o relație sui-generis cu *biografie şi motivație*), în accepțiunea cea mai largă, cea atribuită cândva de Hasdeu, pentru care în această preocupare a lingvisticii se încadrează demersurile consacrate *evoluției* tuturor faptelor de limbă (numită de savant *derivare*) şi *reconstituirii* lor, din perspectiva raporturilor dintre cauză şi efect, de la sunete la structuri sintactice, şi ținând seama şi de datele ce depăşesc însăşi sfera propriu-zisă a lingvisticii (Hasdeu 1972: 13-24). Sensul intervenției lui Hasdeu era, aşadar, depăşirea accepțiunii „rudimentare" pe care o avusese termenul „cu sute şi chiar mii de ani înainte de naşterea linguisticei", anume aceea de căutare şi găsire doar a originii cuvintelor (p. 13); în acest domeniu se înscrie şi cercetarea semantică (numită de Hasdeu *ideologică*, în sensul, larg, de referire la relația dintre idei).

1.1. Această viziune a fost comentată şi dezvoltată de Theodor Hristea, în articolul *Din problemele etimologiei frazeologice româneşti*, proiectând-o în domeniul cercetării frazeologiei; pentru Hristea, de exemplu, care porneşte de la Hasdeu, „tot etimologie ori *şi etimologie* (subl. n.) în accepția cea mai cuprinzătoare a acestui concept" se face şi atunci „când explicăm naşterea unei locuțiuni sau expresii" (Hristea 1972: 123), un punct de vedere asupra căruia autorul citat a revenit în mai multe rânduri. Obiectul analizelor lui Hristea din articolul menționat îl constituie, însă, frazeologismele de un tip pe care, pentru scurtarea exprimării, le vom numi „sintagme", discutate de autor în secțiuni ce se referă la „etimologie multiplă" (pentru *modul lunar*, *război rece*, dar şi *cot la cot*, *mare de sânge* etc.), respectiv la „calcuri totale şi parțiale" (pentru numeroase construcții). Or, în cele mai multe astfel de cazuri, originea, etimologia construcțiilor respective devine, în urma studiului, evidentă, după cum tot ca o evidență se impune indicarea, în dicționare, a sursei împrumutului.

Demersul de față are în vedere o cu totul altă categorie de frazeologisme, şi anume expresiile idiomatice, idiotismele, aspect asupra căruia ne-am oprit dat fiind faptul că importante lucrări recente, cu preocupări de repertoriere sau chiar de sinteză, se țin, totuşi, la distanță de *etimologia frazeologiei*. Or, perspectiva istoriei limbii române, prezentă la Hasdeu sau Vasile Bogrea şi ilustrată exemplar de Eugen Coşeriu în cadru romanic, atestă faptul că însăşi moştenirea din latină în materie de expresivitate depăşeşte cu mult reprezentările despre un idiom „cu-ndemnuri pentru vite", enunțuri figurate romanice care se regăsesc şi în dacoromână reflectând subtilități, la nivelul competenței expresive.

Este destul să amintim, de exemplu, că Hasdeu, (şi) ca lexicograf, s-a ocupat de proveniența a numeroase frazeologisme, de diferite tipuri, printre care **„zile albe",** numind „zilele fericite", pentru care evocă posibilitatea moştenirii din latină (explicație citată în DA 1913, s.v. *alb*),, **„a-şi găsi bacăul", „adânci bătrâneți"** (care ar însemna „vârstă încovăiată", ca un corespondent semantic al lat. *curva senecta*), **„a da bani de ciubote – a plăti ciubotele"** (ce aparțin dreptului cutumiar românesc, **„obiceiului pământului"**), **„a jura pe barbă", „a făgădui marea cu sarea", „a da bani de miere"** (citată în acelaşi volum din DA), **„a pescui în apă tulbure"** (expresie în legătură cu originea căreia Hasdeu exprimă o îndoială: „a pescui în apă tulbure pare a nu fi poporană, ci un împrumut nou de la francezi"), **„a urmări pe cineva până-n pânzele albe"** („pânza albă" simboliza „mormântul", idee ilustrată prin versuri dintr-un bocet din Moldova:

> „Pânza albă şi frumoasă,/Frumoasă şi de matasă/Şi scândură prea aleasă,/Să fie mortului casă"),

„bani gata", „a încăleca pe-o şa" (considerată „o veche moştenire latină"; făcând

BDD-A3350 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)

comparaţia cu numele naraţiunilor similare din vechea italiană, *novella a cavalo* „povestire de-a-n-călarele", savantul propunea o descendenţă din epoca romană) etc., majoritatea ca obiect al redactării unor articole din *Etymologicum Magnum*..., dar şi editând „cuvintele din bătrâni".

Numeroase sunt incursiunile în „biografia" expresiilor pe care le face Vasile Bogrea, un alt lexicograf – colaborator al lui Puşcariu la Dicţionarul Academiei (seria veche); printre acestea: **„a bate berbunca", „a nu şti nici o iotă"** (după numele unei litere greceşti, deosebit de „firavă" grafic, *iota* [ι]), „opt, cu-a brânzei" [*nouă* este un adaos], **„a trage butucul", „a lua ochi de fiară"** (raportare la formula juridico-consuetudinară, latinească, *caput lupinum gerere*, ce se referea la fugarul care, scos de sub protecţia legilor, se retrăgea în pădure şi era hăituit asemenea lupului, a fiarelor sălbatice), **„a arde la ficaţi"** (existenţa aceleiaşi forme mentale la romani: „quid referam, quanta siccum iecur ardeat ira" - Juvenal), **„a fi slab de înger", „frumos de muc** = frumos de frunte", **„a căuta nod în papură"** (s-a sugerat ipoteza moştenirii acestui context figurat direct din latină: „a căuta sau găsi nod în papură e, din cuvânt în cuvânt, lat. *nodum in scirpo quaerere*"), **„ortus, mortus"** (cf. „a da ortul popii"), **„a o lua cu otuzbirul", „a fierbe piatră scumpă", „(a urmări) până-n pânzele albe"** (cu trimitere la vechile inscripţii creştine, în care apărea frecvent expresia *in albis decessit*), **„a trage sforile", „a da în stambă", „a umbla teleleu", „luna lui traistă goală".**

Contribuţii fundamentale în acest domeniu are Eugeniu Coşeriu, în studii de sinteză de largă şi profundă erudiţie, cum sunt *Balkanismen* oder *Romanismen*? *Methodisches zum sog. «Balkansprachbund»*, München, 1982, „*Ein Weib ist ein Weib*", afr. *femme que femme*, rum. *femeia ca femeia*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1979, *Sp. NO CABE DUDA, rum. NU ÎNCAPE ÎNDOIALĂ*. Zur Notwendigkeit einer vergleichenden romanischen Phraseologie, Stuttgart, 1987, „*Tenir Dieu par les pieds*", 1979 ş.a.

1.3. Preocuparea noastră pentru această temă (şi cunoaşterea situaţiei) este în legătură (şi) cu redactarea dicţionarului nostru de expresii, intitulat, la a doua ediţie, din 2001, *Pînă-n pînzele albe. Expresii româneşti. Biografii – motivaţii*, în care, pe lângă monumentala culegere de *Proverbe* ale românilor publicată de Iuliu Zanne şi principalele dicţionare ale limbii române, am luat în consideraţie contribuţiile importante la care ne-am referit, ca şi altele, ai căror autori sunt A. Philippide, Lazăr Şăineanu (*Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, 1900), Sextil Puşcariu, lexicografii I.-A. Candrea şi August Scriban, Iorgu Iordan (în primul rând, *Stilistica limbii române*, 1975), Al. Graur, G. Tohăneanu, Florica Dimitrescu, Th. Hristea, şi, venind din alte direcţii, Gh. Ghibănescu, I.C. Chiţimia, Gh. Vrabie sau H.H. Stahl ş.a.

Tuturor acestor autori le datorăm nu numai clarificări privind geneza şi evoluţia stilistică, ci chiar semnalarea unor expresii. Astfel de preocupări duc inevitabil, dar benefic, la istoria limbii, a diferitelor elemente şi structuri ale vocabularului acesteia. Or, dacă, după cum scria Constantin Noica, „orice cuvânt este o uitare", situaţie din care poate fi scos, deoarece cuvântul vechi, expresiv, „trebuie să aibă biografie, adică trebuie să i se fi întâmplat ceva" (Noica 1987: 7, 202), atunci „întâmplările" din viaţa idiotismelor, cele mai multe adevărate relicte ale „amneziei sociale" (H.H. Stahl), păstrate adesea infidel în memoria limbii, prezintă un interes sporit, mai ales când reflecţiile despre sensul lor sunt rezultatul unor confruntări de spaţii geopolitice şi culturale, consemnate de călători străini prin Ţările Româneşti (Bandinus, Del Chiaro), dar şi de un transilvănean ce trece în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea la sud de Carpaţi (I. Codru Drăguşanu).

Există o foarte bogată literatură de profil în acest domeniu; de exemplu, din literatura franceză de specialitate, ne putem referi la o lucrare clasică de teorie, a lui Pierre Guiraud, *Les locutions françaises* (1973), ca şi la câteva dicţionare: Maurice Rat, *Dictionnaire des locutions françaises* (1973), sau Claude Duneton, *La puce à l'oreille. Anthologie des expressions populaires avec leur origine* (1979). Lucrări de referinţă germane: Kurt Krüger-Lorenzen, *Das geht auf keine Kuhhaut* – **„asta nu încape nici pe o piele de vacă**", cu sensul de 'a întrece măsura (oricărei previziuni)', 'a fi de nedescris', cu subtitlul „Deutsche Redensarten *und was dahinter steckt*" (aşadar „şi ce se ascunde, ce se află îndărătul acestora", 1960); Lutz Röhrich, în *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten* (1994) ş.a.

BDD-A3350 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)

2. Stadiul actual în lexicografia românească

În dicţionarele româneşti, şi avem în vedere în primul rând Dicţionarul Academiei (DA şi DLR), indicarea etimologiei frazeologismelor pare să fie o preocupare facultativă. În principiu, se indică proveniența din diferite limbi străine a frazeologismelor de tip „construcții", de regulă a celor transparente. Câteva exemple:

> în DA 1940, s.v. *cale*, se indică sursa pentru *cale ferată*: după fr. *voie ferrée*; sau, în DLR 1986-1994, partea 1, s.v. *scândură*: *scândură de scăpare* sau *de salvare*, „calc după fr. *planche de salut*, *planche de sauvetage*".

2.1. În unele cazuri, apare un anumit tip de trimiteri şi pentru expresii propriu-zise; de exemplu,

> în DLR 1965-1968, s.v. *moară*, găsim „(Livresc) *a se bate* (sau *a se lupta*) *cu morile de vânt* = (cu aluzie la personajul Don Quijote din cartea lui Cervantes) a întreprinde acțiuni inutile, ridicole; a se lupta cu duşmani ireali",

exact la fel cum este prezentată expresia respectivă, de exemplu, şi în TLFi

> („[P. allus. à un épisode célèbre de *Don Quichotte* de Cervantès] *Attaquer, se battre contre des moulins; partir en guerre contre des moulins à vent.* Se battre contre des fantômes, des ennemis imaginaires, se forger des chimères").

Ceea ce lipseşte în DLR este însă faptul că nu se precizează că expresia în discuție nu a fost creată pe teren românesc, ci a fost tradusă, probabil chiar din franceză (citate din Camil Petrescu şi, în formă parafrazată, din Vasile Alecsandri), dar nu sunt de exclus nici alte „modele", formula având circulație internațională; vezi, de exemplu,

> engl. *to tilting at windmills*, cu trimitere expresă: [„from the episode in *Don Quixote* by Cervantes in which the hero attacks windmills under the illusion that they are giants]: an imaginary wrong, evil, or opponentm - usually used in the phrase *to tilt at windmills*" (Merriam-Webster); germ. „gegen Windmühlen kämpfen … es ward von der Donquichotterie und den Windmühlen ... gesprochen" (Grimm), it. „combattere contro i mulini a vento" (TLIO) etc.

2.2. O cu totul altă situație constatăm în cazul unor frazeologisme, evident culte, care au ca suport lexical termenul **mănuşă.** Citățm după DLR 1965-1968,

> s.v. *mănuşă*: „Expr. *a umbla* (sau *a se purta* cu cineva) *cu mănuşi* = a se purta cu atenție şi îngăduință, cu multă politețe (față de cineva). DICŢ. *a arunca* (cuiva) *mănuşa* = a provoca pe cineva la duel; p. gener. a provoca pe cineva; *a ridica mănuşa* = a primi provocarea (cuiva) la duel; p. gener. a primi provocarea (cuiva)".

Pentru comparație, trimitem la TLFi, unde în primul rând, se face distincția între categoriile «propriu» (planul realiilor) şi «figurat» (planul expresivității): A. „[Le suj. désigne un chevalier] *Jeter le gant.* Jeter le gantelet aux pieds de son adversaire pour le défier au combat. *Relever* ou *ramasser le gant.* Accepter le défi". B. „*Au fig.* [P. réf. à cette coutume] *Jeter le gant, jeter le gant à la face de qqn.* Lancer un défi à quelqu'un"

(N.B. În DLR, pare a fi în aceeaşi situație cu **„a arunca cu căciula în câini"**!). Şi, mai departe:

> „*Prendre qqc. avec des gants.* Prendre quelque chose avec précaution, avec douceur. *Ne pas mettre* ou *ne pas prendre de gants (avec qqn).* Agir ou parler sans précaution, sans ménagement. *Mettre ou prendre des gants, prendre des gants avec qqn*".

Să notăm, în treacăt, că un corespondent identic lexical pentru **a <u>arunca</u> <u>cuiva</u> <u>mănuşa</u>** există, de exemplu, şi în engleză: *to <u>throw</u> <u>down</u> <u>the</u> <u>gauntlet</u> to <u>smb</u>.*; cf. şi *to <u>handle</u> smb. <u>with</u> <u>kid gloves</u>* pentru „a <u>umbla</u>/a se <u>purta</u> cu <u>mănuşi</u> cu <u>cineva</u>".

2.3. Nu mai puțin concludent este cazul sintagmei **sânge rece.** În DLR 1975, s.v. **rece,** pentru locuțiunea adjectivală şi adverbială **cu sânge rece** găsim explicația „cu calm, cu prezență de spirit" (citate din „Curierul românesc", 1848, Negruzzi, Bolintineanu,

BDD-A3350 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)

Maiorescu). Nu apare niciun „marker" privind proveniența formulei (măcar de tipul „livresc" – ca la *a se bate cu morile de vânt,* respectiv „Dicț.", ca la *a arunca cuiva mănuşa*; sintagma din limba română este însă un calc, după fr. *sang-froid*, preluat ca atare în engleză: „*sang-froid*: Etymology: French *sang-froid,* literally, cold blood" (Merriam-Webster); cf. şi germ. *kaltblütig* (adj.) „cu sânge rece". Or, după DLR, formula pare să aibă acelaşi statut ca şi loc. adv. **cu gura rece** „fără a mânca sau a bea ceva". În aceeaşi ciudată situație se află chiar sintagma **război rece,** discutată etimologic pe larg de Theodor Hristea, care a făcut parte din comisia de etimologii a tomului respectiv (!).

3. O proiecție de teorie a limbii privind evaluarea frazeologismelor din perspectiva etimologiei

Paralelismele l e x i c a l e şi în ceea ce priveşte e n u n ț u l constatate anterior impun referirea la problema „universaliilor lingvistice", cu trimitere la exegeza coşeriană. Aşadar, existența unor idiotisme comune mai multor limbi, ca material lingvistic şi având aceeaşi valoare metaforică, poate fi evaluată sub semnul „universaliilor frazeologice" (în legătură cu bibliografia problemei, cf. şi Dobrovol'skij 1988). Menționăm faptul că Eugeniu Coşeriu nu a vorbit despre „universalii frazeologice"; am formulat acest concept mai ales în dicționarul de expresii amintit, dar punctul nostru de plecare, aplicat în diverse contribuții, este teoria coşeriană privind „universaliile lingvistice" (UL), pe care o prezentăm rezumativ în cele ce urmează, după precizări pe care le-a adus savantul citat în interviul-maraton intitulat, editorial, *Lingvistica integrală* (Coşeriu 1966: passim).

3.1. Bazele acestei teorii au fost formulate de Eugen Coşeriu în comunicarea *Les universaux linguistiques (et les autres*; cf. Coşeriu 1974; recent, a apărut traducerea textului, sub titlul *Universaliile limbajului şi universaliile lingvisticii*; cf. Coşeriu 2009: 73-111). UL sunt

> „fapte care se află în toate limbile, sau în toate limbile cunoscute, sau care sunt posibile în toate limbile" (Coşeriu 1996: 141).

În ceea ce priveşte clasificarea acestei categorii lingvistice (spre deosebire de „universalitatea ca generalitate istorică"), autorul face distincții pe mai multe planuri: universalii *necesare* (sau *absolute*), *posibile* şi *empirice*, iar, pe de altă parte, universalii de *funcționare* şi de *desemnare* (Coşeriu, 1996: 41-45). Pentru tema de față, ne interesează universaliile de „desemnare", categorie pe care o coroborăm cu aceea de universalii *stilistice* (din punctul de vedere al domeniului lingvistic în care se manifestă), având ca rezultat *metafora*, pe baza căreia, în toate limbile, se produce schimbarea sensului (dată fiind acțiunea *analogiei*).

3.2. Din perspectiva funcției denominative a metaforei, trebuie să ne referim, însă, şi la teoria coşeriană a relațiilor dintre limbaj şi cultură, definite în paragraful despre „bazele raționale", în cadru social, ale acestor relații (din studiul privind *Socio- şi etnolingvistica. Bazele şi sarcinile lor*; Coşeriu 1994). Este vorba de trei sensuri diferite pe care le presupune această relație: mai întâi, limbajul însuşi este forma primară a «culturii», a obiectivării creației umane (a „spiritului creator" – sens care justifică lingvistica în sine); în al doilea rând, limbajul „reflectă cultura nonlingvistică", fiind „actualitatea culturii" (după Hegel), prin urmare exprimă cunoaşterile, ideile şi judecățile despre realitatea cunoscută; în sfârşit, „nu se vorbeşte numai cu ajutorul limbajului", adică al „competenței lingvistice", ci şi prin intermediul „competenței extralingvistice", adică prin „intermediul cunoaşterilor, ideilor şi judecăților despre «lucruri»". Dat fiind faptul că această „cunoaştere a lumii" nu numai că influențează expresia lingvistică, ci o şi determină într-o oarecare măsură, cultura nonlingvistică şi competența extralingvistică „asigură justificarea rațională a etnolingvisticii" (Coşeriu 1994: 139).

3.3. Pornind de aici, cercetarea funcției denominative a metaforei, ca studiu etnolingvistic aplicat mai multor limbi, trebuie să aibă în vedere universalii „de mentalități" comune vorbitorilor unor limbi diferite, în funcție de cele două categorii de idiotisme (termen folosit în sensul cel mai larg) la care ne-am referit anterior (Dumistrăcel 1980: 136-138): „cópii ale realității" şi „imaginare". Dacă ținem seama de „cunoaşterea lumii" în cele două ipostaze

BDD-A3350 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)

prezentate mai sus, pentru expresiile, din diverse limbi, aparţinând unor „familii" diferite, identice ca sens şi identice sau foarte asemănătoare ca material lingvistic, trebuie să avem în vedere, în primul rând, idiotismele din categoria „copii ale realităţii", care reflectă în special ocupaţii primordiale comune diferitelor populaţii în aceleaşi stadii ale evoluţiei economice şi social-culturale (cules, pescuit, vânătoare, cultura pământului, creşterea animalelor etc.). Pentru identitatea (ori similitudinea) formelor lingvistice „expresive" în asemenea cazuri, nu se justifică explicaţia prin „împrumut" (ca manifestare a aculturaţiei); constatările, simple, de la baza unor parimii de exemplu, au fost la îndemâna oricărui vorbitor cu spirit de observaţie, iar transpunerea lor în plan figurat nu a presupus, nici ea, asimilarea altor culturi. Ne referim la formule ce aparţin, în mod normal, „limbilor funcţionale" ale vorbitorilor oricăruia dintre idiomurile respective, aceasta fiind baza „poligenezei".

În această ordine de idei, concludentă este situaţia formulei expresive româneşti „a pescui în apă tulbure", pornind de la o practică obişnuită a pescarilor de oriunde, ce are corespondente perfecte sau asemănătoare în numeroase limbi; iată o prezentare ad-hoc (rezumând discuţia din Dumistrăcel 2001: 316):

(1) „Pescuitul în ape tulburi":
rom. *a pescui în ape tulburi;*
cine seacă balta prinde peşte;
apa tulbure e bucuria pescarilor;
nebunul tulbură şi înţeleptul pescuieşte;
fr. *pêcher en eau trouble;*
l'eau trouble fait le gain du pêcheur;
sp. *a rio buelto ganacia de pescadores y pescadoras;*
en el agua turbia haze buen pescar;
germ. *in trüben Wasser ist gut fischen;*
engl. *it is good Fishing in troubled Waters;*
rus. *ловить* (*удить*) *рыбу / рыбку в мутноій воде;*
sued. *fiska i grumligt vaten;*
finl. *kalastella sameassa / vedessä.*

Faţă de sursa mai sus indicată, în tabel am adăugat (după Deroy 1956: 223) corespondentele din suedeză, *fiska i grumligt vaten*, şi finlandeză, *kalastella sameassa/vedessä*. Dar, evident, la nivelul general al inventarului mijloacelor expresive ale limbii, nu este exclusă preluarea, prin traducere, de către scriitori influenţaţi de cultura şi limba franceză, de exemplu, chiar a expresiei respective şi din această limbă; aşadar, ţinem seama de posibilitatea consideräii problemei etimologiei multiple şi în ceea ce priveşte frazeologia (perspectiva variaţiei diastratice şi/sau diafazice).

Pe de altă parte, pentru situaţii asemănătoare, trimitem şi la discuţiile în legătură cu expresiile şi sintagmele-metafore **a făgădui marea cu sarea, bani gheaţă, a pune banii jos, a fi ţap ispăşitor, a da pielea popii, a-i roade (cuiva) urechile** (Dumistrăcel 2001: passim).

Comparaţia interlingvală de acest tip poate fi extinsă pe baza câtorva exemple similare, pe teme diverse:

(2) „Culcatul devreme":

rom. *a se culca odată cu găinile;*

fr. *se coucher avec les poules;*

germ. *mit den Hühner zu Bett gehen;*

rus. *ложиться с курами* (cf. Dumistrăcel, 2001: 155-156).

(3) „Calul de dar":

rom. *calul de dar nu se caută de dinţi;*

fr. *à cheval donné on ne regarde pas à ses dents (à la dent, à la bouche, à la bride);*

BDD-A3350 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)

Iată un comentariu al zicătorii, copiat identic după internet; este un fel de concurs: De ce se zice aşa; ce înseamnă?:

„parce ke kan tu achetes un cheval, tu regarde ses dents. c un signe de bonne sante. mais si on te donne kelke chose, ne regarde pas son etat general. tu le prends, tu dit merci et basta".

it. *a caval donato non si guarda in bocca*;

germ. *einem geschenkten Gaul sieht man nicht ins Maul*;

engl. *don't look a gift horse in the mouth*;

rus. *Даровому коню в зубы не смотрят*.

(4) „Ochiul stăpânului":

rom. *ochiul stăpânului îngraşă vita*;

fr. *l'œil du maître engraisse le cheval*;

it. *l'occhio del padrone ingrassa il cavallo*;

germ. *das Auge des Herrn macht das Vieh fett*;

engl. *the master's eye makes the horse fat* (~ *a fat horse*);

rus. *глаз господина делает скот жирным*.

Întrucât asemenea expresii, la origine „cópii ale realităţii", moralizatoare, ilustrează fenomenul „poligenezei", este nu numai dificilă ci, în fond, chiar inutilă căutarea „direcţiei calculului", pe care (descurajat, de altfel) Louis Deroy încerca să o găsească, în cazul prezenţei, în mai multe limbi, a unei aceleiaşi metafore:

fr. *dent de sagesse*, it. *dente del giudizio*, port. *dente de siso*, germ. *Weisheitszahn*, danezul *visdomstand*, rus. *zub mudrosti*, bulg. *niădreci zubi* (pl.), magh. *bölcseség foga*, rom. *măsea de minte* (Deroy, 1956: 223).

Enunţurile din astfel de categorii se află în cu totul altă situaţie decât formule expresive împrumutate (şi) în limba română (literară) din alte culturi, calchiate pur şi simplu, simboluri ale altor realităţi social-culturale sau simple modele literare, cum ar fi „a arunca (cuiva) mănuşa", sau „a se lupta cu morile de vânt". Acelaşi regim l-ar putea avea, în principiu, şi enunţurile aparţinând discursului repetat de sorginte religioasă, ce ar putea fi convingător atribuite acestei surse; dar „modelul" respectiv, în general, are, pentru un spaţiu cultural general românesc, un impact redus în ceea ce priveşte o mare parte a populaţiei, atât din cauza folosirii îndelungate în biserică a unei limbi de cult străine, cât şi din cauza formaţiei profesionale precare a marii majorităţi a preoţilor: în secolul al XVIII-lea încă, slujba religioasă se desfăşura în slavonă, o limbă pe care preoţii nu o înţelegeau, pe lângă faptul că mulţi dintre aceştia erau analfabeţi, în special în Muntenia, Oltenia şi Moldova; pe vremea lui Constantin Mavrocordat, aceşti preoţi au fost „puşi la bir", ca ţăranii, şi au fost obligaţi să înveţe carte sub supraveghere, „scrierea şi citirea" fiind instituită ca o condiţie pentru preoţie (Furtună 1915: 11, 29, 151-159).

3.3. Pentru a delimita conceptul de «unităţi frazologice» pe baza unor enunţuri cum sunt cele prezentate anterior, trebuie să se ţină seama de faptul că, dacă metafora lexicală aparţine, fără îndoială, zonei „universaliilor stilistice de desemnare", transferul acestei valori asupra idiotismelor este îndreptăţit de similitudinea „metaforele – cuvinte" şi „metaforele – expresii idiomatice", ca geneză, evoluţie şi funcţionare, pe următoarele coordonate: a) trecerea de la sensul de bază, propriu, la cel figurat, „prin analogia care extinde sau generalizează o anumită notă", un aspect al elementului referenţial al formelor de exprimare a afectului şi imaginaţiei; b) trecerea lor din zona expresivităţii propriu-zise în cea a comunicării (ca enunţuri aparţinând discursului repatat); c) intervenţia accidentală asupra

BDD-A3350 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)

formei prin fenomenul de „etimologie populară" (vezi, de exemplu, **„a da sfoară în țară",** față de **„a da şfară ~ ");** d) în plan onomasiologic, existența, pentru a desemna aceeaşi noțiune, a mai multor termeni-metafore (de exemplu, pentru **„cap":** *bostan, oală, bilă* etc.), cât şi a mai multor expresii **(„a pune în *plug/* în *cârd/* în *stative* cu cineva"** – cu substituții reprezentând efecte ale variației diastratice şi chiar diafazice); e) în planul originii cuvintelor şi al sintagmelor ca unități lexicale, paralelismul în ceea ce priveşte explicația prin „etimologie multiplă", cu privire la expresii împrumutate (Dumistrăcel, 1980: 125-126).

Acestea sunt, în linii mari, motivele pentru care poate fi admisă o categorie semantico-stilistică de „universalii frazeologice", ilustrată şi prin exemple de expresii referitoare la alimentația omului, cu reprezentări frecvent identice, dat fiind faptul că exprimă mentaluri şi comportamente generale, caracterizând specia umană.

4. În multe din astfel de cazuri, indicarea, în dicționare, a unui presupus etimon (care ar putea fi primul care îi vine în minte redactorului), este o operație inutilă, chiar falsă. Dar... frica de a nu cădea într-o astfel de capcană nu-l poate scuti pe acesta de a evalua rezultate ale aculturației, sub semnul *frazeologiei comparate* (surse: Zanne 1895-1912, sau, numai pentru arealul etnolingvistic romanic, Gheorghe 1986) şi de a menționa faptul, iar, pe de altă parte, căutarea etimologiei, a originii expresiei „autohtone" este posibilă pe diferite căi, dintre care ne vom referi doar la comparația „intralingvistică", pe baza sinonimiei frazeologice, metodă pe care o vom ilustra (din păcate) tot pornind de la insatisfacții ce pot fi semnalate pe baza unor articole din Dicționarul Academiei.

4.1. Este cazul corelației „ratate", cum stau lucrurile în ceea ce priveşte seria **a citi din scoarță în scoarță, ~ din scândură în scândură, ~ doască în doască.** În DLR 1986-1994, partea 2, s.v. **scoarță,** la sensul „fiecare din cele două părți care formează învelişul unei cărți, al unui registru, al unui caiet etc., făcute, de obicei, dintr-un material rigid; copertă", figurează expresia **a citi din scoarță în (**sau **până în) scoarță,** cu explicația „de la începutul până la sfârşitul unui text, în întregime"; ca sinonime, se dau expr. (înv.) **din doască în doască, din scândură în scândură.** Pentru varianta cuprinzând cuvântul *scoarță* există numeroase citate, de la Iordache Golescu până la Arghezi şi I. Vinea. Dar, în aceeaşi lucrare (partea 1), la **scândură,** sub sensul general [1], „bucată de lemn cu formă şi secțiune transversală dreptunghiulară…", apare locuțiunea adverbială „(rar) **din scândură în scândură = din scoarță în scoarță**, fără vreun citat, cu trimitere doar la cuvântul bază respectiv (N.B.: după înțeles, această expresie trebuia să figureze sub sensul [2] „Numele unor obiecte, părți din obiecte etc., confecționate din scândură…"). Deoarece secțiunea *do-* pentru litera D din DLR încă nu a fost publicată, cu aceasta, „cercul" informației etimologice pare închis, dar, în fond, lucrurile nu se prezintă astfel, din două motive:

a) în dicționarul lui August Scriban, sensul corespunzător celui mai sus citat pentru *scoarță* era, de fapt, mai sugestiv formulat: „înveliş de hârtie sau de carton sau *de lemn* al unei cărți" (cu trimitere la expresia în discuție); pe de altă parte, la substantivul **doască** se indică şi sensul „scoarță de carte", pentru Transilvania (urmează expresia „a citi o carte din doască în doască");

b) chiar printre citatele din DLR, pentru sensul în discuție există enunțuri explicite privind confecționarea din lemn a copertelor cărților vechi; iată, de exemplu, un citat din Rebreanu, *„Pe tăblia stranei, erau câteva cărți liturgice… cu scoarțe de lemn"*, respectiv din Eugen Barbu: *„[Cartea] îmbrăcată în scoarțe de lemn"*.

În sfârşit, un motiv suplimentar privind exigența explicării „materiale" a proveniență expresiei îl reprezintă faptul că redactorii volumelor din DLR dispun de întreg fişierul dicționarului, astfel că redactarea cuvintelor de la litera S putea beneficia şi de datele de la cuvântul **doască,** prezentate, acum, sumar, în MDA 2003, unde, la cuvântul **doască,** expresia în discuție este consemnată după sensul [4, înv.], „copertă de carte de lemn învelit in piele" (vezi şi sensul [5, reg.], „copertă de carte"), ceea ce reprezintă o „etimologie implicită".

BDD-A3350 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)

Punctul de plecare pentru discutarea acestui caz îl reprezintă faptul că am descoperit un citat pentru varianta expresiei analizate în care sinonimul pentru **scoarță** şi **doască** este **scândură.** Este vorba de o însemnare de lectură din secolul al XIX-lea:

> „Această sfâ(n)tă carte ce să tâlcuieşti *Viețile Sfinților* ali lunii lui Sept(emvrie) o am citit-o şi eu multpăcătosul cu agiutoriul Maicie Domnului şi a tuturor sfinților din scândură în scândură, spre folosul suflitului mieu, la anul de la H(risto)s 1840, av(gust). C. Emanoil" (Caproşu – Chiaburu 2009: 225).

Ar mai rămâne de identificat etimologia propriu-zisă. Deoarece aceeaşi formulă există şi în limba rusă, *от доску до доски* (respectiv *от доски до доски*), nu este exclus ca la origine să se afle o expresie din slavona de cancelarie, „tradusă" şi în româneşte de clericii (autohtoni) cunoscători ai slavonei.

Cu titlu de curiozitate, menționăm faptul că, dacă astăzi, în vorbirea comună, expresia ***„a citi din scoarță în scoarță"*** mai este folosită, sporadic, cu sensul propriu (vezi, de exemplu, pe internet:

> „Cati dintre voi ati citit Biblia din scoarta in scoarta? Eu recunosc ca nu..."; /www.tpu.ro/),

varianta cu **doască,** uneori parțial desemantizată, pare să aibă o circulație apreciabilă, cu valoarea de (a citi) „amănunțit"; câteva exemple după aceeaşi sursă:

> „www.imagistica.com, un site de citit din doasca-n doasca" (/www.citynews.ro/); „Clinica Dr. Conrad Murray a fost rascolita din doasca-n doasca in cautarea celui mai mic indiciu care ar putea clarifica situatia in cazul mortii lui Jackson" (/www.atitudinea.ro/); „eu, care citesc din doasca in doasca ziarele romanesti" (/mihneamaruta.ro/;

N.B.: varianta expresiei cuprinzând cuvântul **scândură** pare a fi mai puțin folosită astăzi: pe internet nu am găsit exemple).

4.2. Problema indicării originii, a motivației în ceea ce priveşte apariția unei expresii ține şi de încadrarea enunțului respectiv la cuvântul potrivit (în cazul omofonelor), respectiv la un anumit sens al unui cuvânt.

Ilustrăm prima situație analizând expresia **a fi taler cu două fețe,** menționând că, şi pentru acest enunț, în DLR, lipseşte etimologia, explicația „materială" (prin optica „Wörter und Sachen") a valorii stilistice a expresiei; de fapt, ne aflăm şi în prezența unei curiozități lexicografice. În mai multe dicționare ale limbii române; de exemplu, în CADE [1926-1931] şi la Scriban (1939), prezentându-se sinonimia **taler cu două fețe = om cu două fețe,** expresia este tratată la sensul „farfurie, talger" al cuvântului de origine germană **taler;** cf. şi DA (1934), s.v. *față*, cu trimitere la acelaşi sens al cuvântului *taler*.

Considerăm corectă opțiunea din volumul XI, litera T, partea a 2-a, a Dicționarului Academiei Române, serie nouă (din 1982), unde această expresie este înregistrată sub un alt cuvânt **taler,** tot de origine germană, însemnând „monedă (austriacă) de argint, care a circulat în trecut şi în țările române".

Dat fiind că o farfurie (cel puțin în mod obişnuit) nu poate avea două fețe, este sigur că trebuie să avem în vedere moneda, despre care, în mod cert, se poate spune (şi) că are două „fețe", *aversul* şi *reversul*. Pe acestea sunt gravate o efigie, figura unui personaj important, respectiv o stemă, al cărei desen, frecvent, avea în compunere un vultur sau o altă pasăre răpitoare, menită să impună (cele două imagini au fost denumite la noi, popular, *cap* şi *pajură*, ca alternative pentru care se putea opta când se „dădea cu banul"). Însă, deoarece este normal ca o monedă să aibă două „fețe", pare cel puțin curios faptul ca de la această *normalitate* să se fi ajuns la semnificația de (om) „fals, prefăcut" a formulei **taler cu două fețe**, în afara cazului în care s-ar fi avut în vedere o monedă falsificată; pe de altă parte, poate să fi intervenit surpriza privitorului: „când una, când alta".

Este însă posibil ca prin confruntarea, empirică, dintre cele două cuvinte **taler,** menționate anterior, să fi rezultat proiecția, figurată, a ideii de „absurd" şi, prin extensie, „fals", a expresiei în discuție.

BDD-A3350 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)

Pe baza acestei imagini, a presupusei farfurii cu… două fețe, Anton Pann a compus o povestioară în versuri, ca ilustrare a zicătorii *Vicleanul este taler cu două fețe*. Anume, un meşter l-a trimis pe un băieţaş, probabil ucenicul său, să-i cumpere, separat, icre roşii şi icre moi, dându-i însă un singur taler, „*rudăresc*, cu două fețe, prostesc". Băcanul i-a pus icrele roşii pe taler, şi l-a întrebat pe băieţaş unde să i le pună pe celelalte. Ucenicul a întors talerul, a cerut să i le pună pe cealaltă faţă şi s-a întors la meşter. Când acesta l-a întrebat unde sunt celelalte icre, băieţaşul a întors talerul ca să i le arate, astfel că şi acestea au căzut pe jos. Bănuit de viclenie, băieţaşul este pedepsit: „Stăpânul s-a necăjit, Îndată l-a pălmuit, Zicând: vezi, minte să ţii, Şi păzeşte să ni fii Cu două fețe şi tu, Ca ăst taler ce te bătu!" (în ceea ce priveşte optica şi „tehnica" trecerii de la proverb la povestire, cf. Permyakov 1979, passim).

Aşadar, de la talerul-monedă, cu două fețe, la talerul „rudăresc", adică unul confecţionat din metal, de ţigani rudari, ce putea fi, eventual, folosit, succesiv, şi pe faţă şi pe dos, s-a putut ajunge la numirea cuiva prefăcut, fals şi aducător de ponoase, prin expresia **taler cu două fețe.**

Evident, după plasarea corectă, sub cuvântul-titlu potrivit, a expresiei, se impunea explicaţia forjării acesteia, motivaţia prin înfăţişarea, contradictorie pentru cei puţin obişnuiţi cu banii *cash*, a talerului-monedă.

4.3. În ceea ce priveşte plasarea enunţului figurat la sensul de bază al unui cuvânt polisemantic, ne referim la expresia **a-ți mânca mălaiul.** Enunţul dezvoltat, **„ți-ai trăit traiul, ți-ai mâncat mălaiul",** este o construcţie bimembră tipică, prima parte reprezentând un adaos ce nu este exclus să constituie o explicitare contextuală ulterioară (chiar de dragul... enunţului versificat; vezi şi explicaţia asocierii, prin „rimă", a cuvintelor **mare** şi **sare** din enunţul **„a făgădui marea cu sarea"** dată de Hasdeu, care a invocat, de asemenea, ca un argument, „armonia" fonetică din completarea enunţului: **şi Oltul cu totul** (Dumistrăcel 2001: 224). Glosa din DLR 1965-1968 este una care plasează lucrurile sub semnul, liniştitor, al generalităţii: „se spune despre *cineva* sau *ceva* care a îmbătrânit, s-a învechit, s-a uzat", dar o minimă perspectivă antropologică ne obligă să considerăm în această formulă reflectarea unei sentinţe sociale, de factură pragmatică. Societăţile „primitive" se caracterizau prin „lipsa bătrânilor" (şi absenţa *gerontocraţiei*); condiţiile grele de viaţă, mai ales de dinaintea „revoluţiei agrare" din neolitic, explică moravuri „dure", ca infanticidul (pentru gurile de prisos), sinuciderea bătrânilor „care deveneau o povară pentru adulţi"; de fapt, aceştia, infirmii şi bolnavii, erau abandonaţi (Herseni 1982: 254, 379, 433).

Din astfel de raţiuni de racordare socioculturală, trebuie să observăm că expresia în discuţie este greşit plasată în dicţionarul citat ca ilustrând semnificaţia „turtă de mei, de porumb sau de alte cereale"; este vorba, fără îndoială, de sensul „făină de mei" al cuvântului **mălai -** o graminee de veche tradiţie (*Panicum miliaceum*; acesta este *mălaiul* la care... *visează vrabia*!). Una dintre dovezi o constituie, mai întâi, existenţa expresiei **a (i se) apropia (cuiva) mălaiul de traistă** ce desemnează situaţia „când cineva şi-a cheltuit aproape întreaga avere" (*ibidem*, sub sensul „făină de mei", respectiv „de porumb"). Aşa-numita „prăjitură făcută din făină de porumb" ar putea fi evocată, cel mult, de formula familiară formată cu verbul **(a) păpa,** de la Alecsandri: bătrânii **„şi-au trăit traiul"** conchide un personaj din opereta *Crai nou*, completat de un altul: **„şi şi-au păpat mălaiul",** ecuaţia fiind explicată fără urme de echivoc; „vorba ceea: pomul dacă-mbătrâneşte, pune-i paie şi-l pârleşte" (scena a doua).

Am adus, în sprijinul acestei explicaţii, şi existenţa, într-o variantă a expresiei, a unui substituent lexical (eventual de adaptare la text) din proza lui Marin Preda: „Ei, hai, bătrânule, că ţi-ai mâncat *tărâţa*... Hai, mă, să paşti iarbă verde" (animalul urma să fie ucis), ca şi varianta antonpannescă a expresiei de mai sus, **a-i trece** (cuiva**) făina prin traistă** „a se apropia de mormânt" (*Povestea vorbii*; vezi şi la C. Rădulescu-Codin, *Îngerul românului*). De altfel, într-un *Glosar* din Vâlcea (s.v. *făină*), G.F. Ciauşanu explică enunţul **ți-a trecut făina prin traistă** prin „ţi-ai trăit traiul", deşi pare ilustrat prin versuri populare ce particularizează decăderea în privinţa... nurilor:

„Fosta-i lele cât ai fost/Şi-ai rămas un lucru prost" (citate în Dumistrăcel 2001: 233-234).

BDD-A3350 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)

4.4. În sfârşit, în alte cazuri, aflarea originii pune problema recunoaşterii statutului de frazeologism al unui enunţ. Astfel, în DLR 1971, s.v. **nas,** la expresia **„a (nu) (-i) da nas cuiva** = a (nu) permite cuiva să fie prea familiar, prea îndrăzneţ sau obraznic", este dat ca ilustrare şi un citat din Creangă:

„Dacă dai nas lui Ivan, el se suie pe divan" (din povestea *Ivan* [!] *Turbincă*).

Or, în culegerea *Proverbele românilor* a lui Iuliu Zanne, în vol. VI, în secţiunea generală *Proverbe istorice*, sunt înregistrate mai multe variante pe această temă (Zanne 1901: 169-171). Chiar numai ţinând seama de sugestia dată de încadrarea de la Zanne, formula ce trimite la *Ivan* (la noi, nume generic pentru „rus") şi la comportamentul său trebuie considerată, mai întâi, o zicătoare propriu-zisă, pornind de la locuţiunea verbală expresivă. Dat fiind însă că enunţul cu particularizări s-ar părea că are un autor, pe lângă explicaţia istorică, pe care o găsim şi într-o naraţiune a lui Emanoil Hagi-Mosco, referitoare la Ion (Iancu) Văcărescu, reputat opozant al Regulamentului Organic, „zicătoarea" ar intra în categoria „cuvinte celebre". Mai întâi, precizăm faptul că informaţii detaliate cu privire la manifestări ale poetului în această postură găsim, de exemplu, în bogatul studiu introductiv al lui Cornel Cîrstoiu la ediţia de *Opere* Iancu Văcărescu, din 1985. Membru, în 1831, al Adunării Obşteşti extraordinare din Ţara Românească ce discuta Regulamentul Organic, în vederea aprobării, Văcărescu a fost printre cei care au protestat faţă de includerea în text a unor articole care atentau la autonomia ţării şi, mai mult, a contestat atât amestecul unei puteri străine în elaborarea de legi pentru ţară, cât şi pretenţia delegatului rus de a prezida şedinţele *Divanului*, cum era numită, de obicei, Adunarea Obştească (vezi, şi mai târziu, *Divanurile ad-hoc*), cutuma fiind ca preşedinţia să o deţină Mitropolitul. Faptul i-a atras arestarea şi exilarea la Episcopia de Argeş sau, după alte surse, la moşia sa Moţăieni (Văcărescu 1985: 20).

Bun cunoscător al evenimentelor epocii, ca istoric şi genealog, memorialistul Emanoil Hagi-Mosco narează pe scurt aceleaşi fapte, susţinând că, în împrejurările prezentate, de la poet (autor şi al unor epigrame sarcastice) a rămas

„zicala *Dai nas lui Ivan / Se suie pe Divan*, datorită incidentului că, atunci când împuternicitul rus a voit să prezideze Adunarea, Ion Văcărescu l-a înlăturat cam îndrăzneţ, pentru a face loc Mitropolitului, zicând că, potrivit datinelor ţării, acesta este în drept să prezideze Divanul" (Hagi-Mosco 1995: 215).

Am avea, aşadar, şi un joc de cuvinte: **divanul** pe care trebuia să stea Mitropolitul şi **Divanul** încălecat de reprezentantul Rusiei, un anumit statut ca enunţ aparţinând discursului repetat propriu-zis fiind dat de augmentarea (*adiectio*) a unei zicători prin particularizarea *Ivan* şi, de asemenea, prin cea din partea a doua a formulei bimembre; pentru un eventual model al acesteia, cf., după George Baronzi, „dacă-i dai mult nas, ţi se urcă în cap" (Baronzi 1872: 62, după DLR 1971, s.v. *nas*). De remarcat că, printre corespondentele din diferite limbi care ilustrează aceeaşi idee, selectate de Zanne (latină, toscană, engleză), pentru acest tip de insolenţă se face trimitere la un anumit popor numai în zicătoarea din limba spaniolă:

„Meti Gallo en mi cillero, hizose mi hijo y mi heredero",

tradusă „Am adus un francez pe lanul meu de grâu, se făcu fiul meu şi moştenitorul meu" (Zanne 1901: 170).

Faţă de informaţiile prezentate, contrariază părerea lui Zanne cu privire la proveniența zicătorii în discuţie, cu atât mai mult cu cât, în continuare, autorul se referă (şi) la un proverb... rusesc:

„Originea zicerii este bulgărească. Un proverb rusesc sună astfel: *pune un ţăran la masă, el va pune picerele pe masă*" (ibidem).

5. Se impune de la sine faptul că, la un anumit nivel, lexicografia românească trebuie să-şi manifeste deschis opţiunea în ceea ce priveşte etimologia frazeologismelor (evident, depăşind stadiul, „rudimentar", la care s-a referit Hasdeu) şi să procedeze consecvent în

BDD-A3350 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)

materie. Nu putem insista, aici, asupra soluțiilor strict tehnice în ceea ce priveşte locul, din cadrul articolului de dicționar, unde trebuie să fie plasată explicația originii, a motivației metaforei pe care o reprezintă expresia idiomatică; probabil, ca şi în cazul sintagmelor calchiate (*cale ferată*), sub forma aşa-numitelor „paranteze de circulație"; soluția este, în fond, schițată prin paranteza de tip „Livresc", cu trimitere la Cervantes, sau prin abrevierea „Dicț." (de la *a arunca* cuiva *mănuşa*), dar cu întregirile de rigoare pe care le-am discutat anterior. În prezentarea sumară a unui program privind realizarea instrumentelor de cercetare pe care le implică o corectă tratare a etimologiei frazeologismelor în dicționarul tezaur al limbii române, propunem redactarea unui dicționar istoric-explicativ, pe cât se poate complet, al expresiilor idiomatice româneşti (pornind de la exegezele existente, demers ce merită să fie continuat) iar, pe de altă parte, a unui dicționar de sinonimie frazeologică şi a unui dicționar selectiv al calcurilor din limba română, veche, modernă şi contemporană, pentru care există un important punct de plecare într-o valoroasă monografie semnată de N.A. Ursu şi Despina Ursu, consacrată împrumutului lexical în procesul modernizării limbii române literare între 1760 şi 1860 (Ursu-Ursu 2004) iar, pentru epoca strict contemporană, în studiile pe această temă ale lui Theodor Hristea.

Evident, operația de „etimologizare" a multor frazeologisme nu este nici lesnicioasă şi chiar nici lipsită de *adevărate* riscuri (excluzându-le, prin urmare, pe cele datorate doar receptării inadecvate ori tendențioase). Dacă, în ceea ce priveşte metaforele „cópii ale realității", pentru a sublinia declanşarea expresivității este adesea suficientă selectarea unei (anumite) corespondențe între planul realiilor şi cel al figurativului, mai ales în cazul expresiilor metafore „imaginare" cercetătorul se poate confrunta şi cu dificultăți datorate „alterării" enunțului şi păstrării, în memoria limbii, a unor formule... enigmistice. De aceea, în astfel de cazuri, ca şi atunci când se încearcă explicarea etimologică a unor „cuvinte-problemă", soluția propusă poate reprezenta doar o ipoteză, mai mult sau mai puțin argumentată şi convingătoare, expusă în termeni care nu exclud revenirea (aşadar evitând formulările categorice şi... apăsate!), deoarece explicația (mai mult sau mai puțin) definitivă ar putea fi găsită chiar printr-o întâmplare (cazul relației între *Ivan* şi *Divan*!).

Şi în acest domeniu (dar *mai ales* în acest domeniu), atât de organic legat de socio- şi de psiholingvistică, vor putea fi ilustrate valențele pe care (în interviul intitulat *Lingvistica integrală*) Eugeniu Coşeriu le identifica drept marile şanse oferite de studiul limbajului din perspectiva universalității culturii şi a exigențelor multiple ale cercetării lingvistice, superioară altor discipline umaniste, de reflectare a legăturilor „cu modul de a fi al omului, cu toate activitățile umane în general", respectiv racordarea la cultura propriu-zisă şi la ştiințele culturii, istorie, literatură, filozofie, oferind un discurs de conştientizare, pe diferite planuri, şi a evoluției condiției umane.

BIBLIOGRAFIE

Baronzi, George (1872) . *Limba română şi tradițiunile ei*, Galați, Nebunely şi Fiii.

Candrea, I.-Aurel, Adamescu, Gh., CADE [1926-1931]. *Dicționarul enciclopedic ilustrat;* Partea I, *Dicționarul limbii române din trecut şi de astăzi*, de I.-Aurel Candrea, Bucureşti, „Cartea Românească".

Caproşu, I. , Chiaburu, E. , (2009). *Însemnări de pe manuscrise şi cărți vechi din Țara Moldovei*. Un corpus editat de…, vol. IV, 1829-1859, Iaşi, Casa Editorială Demiurg.

Coşeriu, Eugeniu, (1966). *Lingvistica integrală.* Interviu cu Eugeniu Coşeriu, realizat de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Fundației Culturale Române.

Coşeriu, Eugenio (1974) . *Les universaux linguistiques (et les autres)*, în vol. *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*, Bologna, p. 47-73.

Coşeriu, Eugen (1994) . *Socio- şi etnolingvistica. Bazele şi sarcinile lor*, în vol. *Lingvistică din perspectivă spațială şi antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, „Ştiința", p. 129-156.

Coşeriu, Eugeniu (2009) .*Universaliile limbajului şi universaliile lingvisticii*, în vol. *Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii, lingvistică generală.* Antologie, argument şi note de Dorel Fînaru, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", p. 73-111.

BDD-A3350 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)

DA [Academia Română] *Dicționarul limbii române*; (1913): t. I/I, Literele A-B, Bucureşti, Librăriile Socec; (1934): t. II/I, Literele F-I, Bucureşti, Imprimeria Națională; (1940): t. I/II, Litera C, Bucureşti, Tipografia Ziarului «Universul».
Deroy, Louis (1956) .*L'Emprunt linguistique*, Paris, Les Belles Lettres.
DLR [Academia Română], *Dicționarul limbii române* (serie nouă), Bucureşti, Editura Academiei Române; (1965-1968): t. VI, Litera M; (1971): t. VII, partea 1, Litera N; (1975): t. IX, Litera R; (1982-1983): t. XI, părțile 2-3, Litera T; (1986-1994): t. X, părțile 1-5, Litera S.
Dobrovol'skij, Dmitrij (1988). *Phraseologie als Objekt der Universalienlinguistik*, Leipzig, Verlag Enzyklopädie.
Dumistrăcel, Stelian (1980). *Lexic românesc*. Cuvinte, metafore, expresii, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică.
Dumistrăcel, Stelian (2001) . *Pînă-n pînzele albe. Expresii româneşti. Biografii – motivații*, ediția a II-a, revăzută şi augmentată, Iaşi, Institutul European.
Furtună, Dumitru (1915) *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Situația ei culturală şi materială*, Vălenii de Munte, Editura „Neamul Românesc".
Gheorghe, Gabriel (1986). *Proverbe româneşti şi proverbele lumii romanice*, Bucureşti, Editura Albatros.
Grimm Deutsches Wörterbuch „der Grimm"
(http://germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/woerterbuecher/dwb/).
Hagi-Mosco, Emanoil (1995). *Bucureşti. Amintirile unui oraş. Ziduri vechi. Ființe dispărute*, Bucureşti, Editura Fundației Culturale Române.
Hasdeu, B. Petriceicu- (1972). *Ce este etimologia?*, în *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice şi poporane a românilor*, ediție îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş (ediția I: 1887–1893), vol. I, Editura Minerva, Bucureşti, p. 13-24.
Herseni, Traian (1982). *Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică.
Hristea, Theodor (1987) *Din problemele etimologiei frazeologice româneşti*, în „Limba română", XXXVII, nr. 2, p. 123–135.
MDA (2003) *Micul dicționar academic*, vol. II (D – H), Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.
Merriam-Webster (/www.merriam-webster.com/dictionary/).
Noica, Constantin (1987). *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, Bucureşti, Editura Eminescu.
Permyakov, G.L. (1979). *From Proverb To Folk-Tale. Notes on the general theory of cliché*, Moscow, Nauka Publishing House.
Scriban, August (1939). *Dicționaru limbii romînești*, Iaşi, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună".
TLFi *Le Trésor de la langue française informatisé* (http://atilf.atilf.fr/tlf.htm).
TLIO Tresoro della Lingua Italiana delle Origini (http://tlio.ovi.cnr.it/TLIO/index2.html).
Ursu, N.A., Ursu, Despina (2004). *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760 – 1860). Studiu lingvistic şi de istorie culturală*, vol. I şi II, Iaşi, Editura Cronica.
Văcărescu, Iancu (1985). *Opere*, ediție critică, studiu introductiv, note, glosar, bibliografie şi indice de Cornel Cîrstoiu, Bucureşti, Editura Minerva.
Zanne, Iuliu (1895-1912). *Proverbele românilor*, vol. I – X, Bucureşti, Editura Librăriei Socec (1901: vol. VI).

ABSTRACT
The author ascertains that in Dicționarul limbii române (The Romanian Language Dictionary), elaborated under the patronage of the Romanian Academy and published between 1913 and 2005, there is a lack of consistency in indicating the etymology of various set phrases and especially those that are loan translations of phrases from different foreign languages. Although sometimes the indications on the loans are written down, there are instances when such explanations are not available, both in the case of syntagms such as sânge rece ("sang froid", literally "cold blood"), război rece ("Cold War"), and „cultivated" phrases, such as a se lupta cu morile de vânt ("to tilt at windmills"), a-i arunca cuiva mănuşa ("to throw down the gauntlet to smb.") etc.
Our paper proposes a uniform lexicographic treatment, which presupposes the generalization of the etymology indications, both for loans and metaphorical creations of Romanian origin. Three important And necessary research tools are suggested for this purpose in the new edition of the Thesaurus Dictionary edited by the Romanian Academy: a historic-etymological dictionary of idiomatic expressions, a dictionary of phraseological synonymy and a dictionary of calques in the old, modern and contemporary language periods.

BDD-A3350 © 2009 Editura Europlus
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:40:58 UTC)